

Catherine Merridale

LENIN RONGIS

Tõlkinud Lauri Liiders

Originaali tiitel:
Catherine Merridale
Lenin on the Train
Allen Lane, 2016

Toimetanud Piret Klaus
Kujundanud Siiri Timmerman

Copyright © Catherine Merridale 2016
Tõlge eesti keelde © Lauri Liiders ja Tänapäev, 2017
ISBN 978-9949-85-162-1
www.tnp.ee

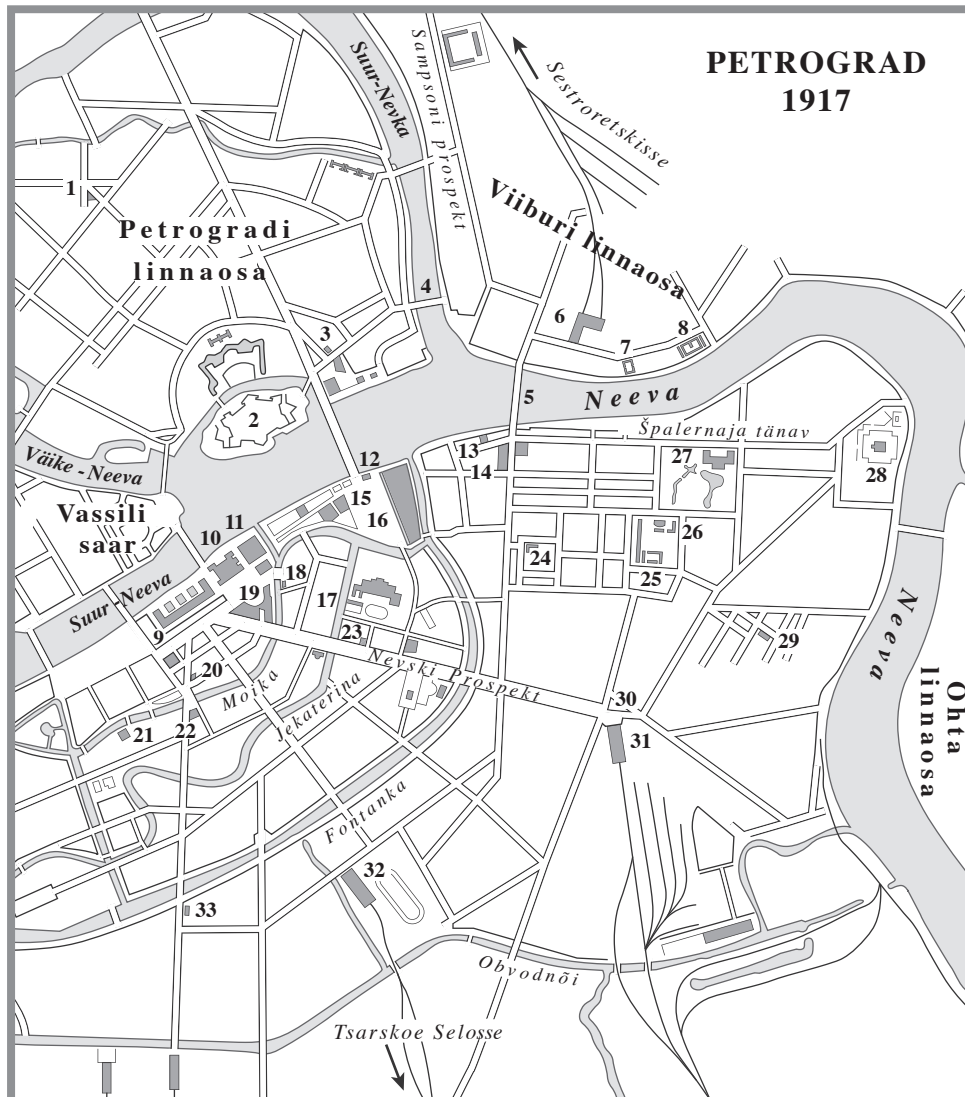
Trükitud AS Printon trükikojas

Sisukord

Sissejuhatus	7
1. Tumedad jõud	25
2. Mustad turud	48
3. Punane järv	69
4. Leekivpunased paelad	90
5. Kaardid ja plaanid	113
6. Plombeeritud rong	134
7. Juhita	153
8. Lenin Lapimaal	174
9. Soome vaksalist	196
10. Kuld	218
11. Kaasreisijad	240
Märkused	263
Soovitusi lisalugemiseks	263

LENINI TEEKOND
1917. AASTA APRILLIS

1 Jelizarovi korter	12 Briti saatkond	23 Europe hotell
2 Peeter-Pauli kindlus	13 Prantsuse saatkond	24 Litovski kasarmud
3 Kšessinskaja häärber	14 Suurtükiväestaabi hoone	25 Volõõnia kasarmud
4 Sampsoni sild	15 Pavlovski kasarmud	26 Preobraženski kasarmud
5 Liteinõi sild	16 Marsi väljak	27 Tauria palee
6 Soome vaksal	17 Mihhaili teater	28 Smolnõi instituut
7 Krestõ vangla	18 Pravda toimetus	29 Allilujevi korter
8 Arsenal	19 Kindralstaabi hoone	30 Znamenskaja väljak
9 Admiraliteedi hoone	20 Astoria hotell	31 Nikolai vaksal
10 Talvepalee	21 Jussupovi palee	32 Tsarskoje Selo vaksal
11 Ermitaaž	22 Maria palee	33 Izmailovski kasarmud

Teksti puudutav märkus

Venemaal kasutati 1917. aastal veel Juliuse kalendrit, mis oli Euroopa, Ameerika (ja enamiku muu maailma) omast tavaliselt 13 päeva maas. Kuna selles raamatus tuleb ette, et telegrammid (ja inimesed) reisivad mõlema maailma vahet, olin sageli sunnitud märkima mõlemad kuupäevad.

Mõistagi kohtab selles loos ka kaht lihavõttepäeva, kuna Lenin lahkus Zürichist katoliikliku maailma kolmanda lihavõttepäeva pärastlõunal (Zürichis oli siis 9. aprill) ning saabus Petrogradi nädal hiljem vene õigeusu kolmanda lihavõttepäeva ööl (3. aprillil nende toetajate jaoks, kes teda ootasid).

Raamatu lõpus olevates viidetes venekeelsetele allikatele on teoste pealkirjad toodud USA Kongressi raamatukogu kasutatavas transliteratsioonis kirillitsast, mis on endiselt parim süsteem leidmaks venekeelset materjali internetikataloogidest.

Sissejuhatus

Massidele tuleb alati rääkida kogu tõde, ilustamata
tõde, ega tasu karta, et tõde neid ära hirmutab.

N. K. Krupskaja

Thomas Cook oli see, kes ütles, et maailmas on kolm paika, mida iga end maailmaränduriks nimetav inimene peab kindlasti nägema. Üks neist on Timbuktu kõrbesitadell, teine muistne Samarkandi linn. Kolmas on üks tilluke linn Rootsis. Need võisid olla virmalised, mis meelitasid Thomas Cooki saja viiekümne aasta eest Haparandasse*. Kohalikud uhkustasid ka viikingite pärandiga, kuid samaga võisid kelkida kõik teisedki sealsed rannikuasundused. Aga vahest olid põhjuseks kuuldu-
sed pika lehviva mantliga mehest, keda peeti võluravitsejaks, kes tundis ravimtaimi ning suutis põhjamaises taevas linnu kombel lennata.

Asi polnud vaid selles, et too väikelinn asus kõigest nii kaugel. See oli põnev ja ohtlik paik tuntud maailma äärel. Haparanda asub Põhjalahe, tolle Põhja-Rootsit Soomest eraldava veekogu tipus. Too paik asub jõe suudmealas ning kunagi koosnes asula peamiselt reast madalatest saartest ning vähesest kindlamast maast lääne pool. Ranna äärde tekkis teisigi asulaid, sealhulgas märksa suurem linn nimega Tornio, kuid sealkandis sai elada vaid kogukondlikul moel: talvel kütiti jahiloomi, lähedalasuvatel küngastel karjatati lehmi ning lühikestel sulaperioodidel sumbati roostikes ja püüti angerjaid.

Sealsetel elanikel oli Stockholmi rahvaga vähe ühist (enamik

* Soomepäraselt Haaparanta. – *Tlk.*

neist kõneles kohalikku murrakut), kuid siiski kuulusid sealsed alad kuni 19. sajandi alguseni Rootsile. Ent 1809. aastal, pärast järjekordset Rootsi-Vene sõda, anti kogu jõe idakallas, sealhulgas kõige rahvarohkem saareke, rahulepingu kohaselt Soome suurvürstiriigile, mille venelased olid äsja oma keisririigi osaks teinud. Rootsi poolel olev Haparanda vaatas otsa Torniole, jõe vastaskaldal asuvale suuremale õele. Nüüd lahutas neid piir.

Algusest peale ei tundunud piir püsivat kuigi kindlatel alustel. Rootsi valitsus ei suutnud unustada, et Venemaa ihkab laieneda. Kui vähem kui 500 km kaugusel loodes Kiruna lähistel avastati suured rauamaagivarud, loobusid Stockholmi investorid raudtee rajamise plaanist, kuna kardeti, et Haparandast võib saada värav Vene vallutajate hordide uuele lainele. Käes oli Rootsi aurujõuajastu kõrghetk, aga kuigi raudtee närvivõrgustik muudkui põhja poole laienes, ei viinud ükski rööpapaar Haparandasse. Suvel, kui jahimehed ei saanud kelkudega üle jää sõita, jäi ainukeseks kindlamaks ühenduslüliliks Soomega üksainus puust sild.

Esimene maailmasõda muutis aga kõike. Atlandi ookeani rannikul asuvad suurjõud Prantsusmaa ja Suurbritannia said nüüd Vene keisririigi liitlasteks. Tuli elavjõudu ümber paigutada ning venelastele lubati saata ka sõjaks vajalikku elutähtsat toorainet, sütikuid ning sihikuid, ent ida ja lääne vahel puudus otsene ühendustee. Saksamaa kaudu ju ei pääsenud ning Põhja- ja Läänemerd katsid miiniväljad, lisaks valvasid sealseid mereteid allveelaevad. Seega jäi ainsaks võimaluseks maismaatee läbi Põhja-Rootsi, kuigi see oli raske ja pikk marsruut. Thomas Cook oli juba 1892. aastal surnud. Tema arvas omal ajal, et Haparanda on eksootiline paik – aga oleks ta seda näinud 1917. aastal!

Raudteeühendus rajati 1915. aastal. See oli vaid haruliin, üksainus rööpapaar, ning vedurid saabusid sinna kaugemalt põhja poolt Karungist. Kuigi too liin oli sõjaajal elutähtis

varustustee, ei ulatunud see siiski Soomeni, kus raudteed olid nagunii teistsuguse rööpalaiusega (nagu kõigil Venemaa valitsetavatel aladel). Kuna kahe riigi vahel püsisid pinged, tuli kõik vagunites leiduv (sealhulgas reisijad) maha laadida Haparanda jaamas ning toimetada üle jõe praamid, vedada kõrgest vastaskaldast üles ja laadida Vene rongidele. Talvel rändasid toda teed mööda kelgud, mida vedasid põhjapõdrad või jässakad tillukesed hobused; suvel olid jõe peal ametis kõik lähikonnas leiduvad paadid.

Ümberlaadimisega kaasnes palju aja- ja närvikulu, ent Haparanda jaoks saabus siiski õitsenguaeg. Linna ja Soome poolel asuva naabri vahel tekkis üks kõige elavama liiklusega kaubaliine kogu Euroopas. Varem olid kõrtsides joonud vaid kohalikud karjakasvatajad, nüüd aga täitusid need petiste ja pisisulidega, nagu ka salapolitseinikega, kelle elupäevad möödusid viimaseid jälgides. Ainsa hotelli toad olid broneeritud diplomaatidele ja poliitikutele, kelleks olid peamiselt britid, prantslased ja venelased, kes nüüd pidevalt linnast läbi voorisid. Neile ei meeldinud sealne ilm ega üliaeglaselt venivad rongid, kuid paremat võimalust polnud.

Peagi saabus sinnakanti veel üks ootamatu külaline. Venemaa eelmise tsaari lesk Maria Fjodorovna viibis sõja puhkedes Lääne-Euroopas. Ta pääses ise küll koju tagasi, kuid tema keiserlik rong jäi Taani lõksu ning Saksamaa valitsusametnikud ei lubanud sel mööda neile kuuluvaid raudteid Venemaale naasta. Probleemi lahendus saabus tänu 1917. aasta jaanuari rekordilistele talvekülmadele. Kuna jää oli nõnda paks, panid töölised ajutised rööpad Tornio jõe Haparanda ja Tornio jaama vahele. Keiserlik rong (sisaldades buduaari, troonisaali, kööke ja mobiilset elektrigeneraatorit) tõmmati üle jõe, kaks vagunit korraga, ning pandi teisel pool Soome veduri taha. Laiema rattavahe probleem lahendati erirullikute abil. Kohe, kui vagunid Soome avarustesse kadusid, tormasid raudkangidega varustatud töölisel rööpaid üles võtma.¹

Sõjaaja fotod kohalikus muuseumis kujutavad olendeid, kes tunduvad pärinevat mõnest muust maailmast. Jäigad, korsette kandvad ja võõrapärased, näivad nad naeruväärsed kõigi oma kuldresside ja sulgedega kaunistatud kaabudega. Tänapäeval pole sealsel maastikul nende vaimudest enam mingit jälge. Ka Tornio jõe kaldal asuvad linnad on nüüd üheks saanud – turistiteatmikud viitavad sellele lühendiga HaTo – ning Rootsist Soome saab kõndida üle kaubanduskeskuse ees asuva platsi.² Soome poolel on kellaeg küll tunni jagu Rootsi omast ees, mis bussigraafikute puhul segadust tekitab, kuid tavalised piiriületusega kaasnevad hädad – passikontroll, tollipunkt, autode sabad – on uute eurosedelite tulekuga minevikku jäänud. Sisuliselt ainus vähegi monumenti meenutav ehitis on massiivne tumesinine karbikujuline hoone, maailma suurim Ikea pood. Aprillis ümbritseb seda õliste loikude ja räpaste lumehangedega kaetud tühermaa, aga kui lumi ära sulab, täitub parkimisplats peagi autodest. Endiselt käib siin palju venelasi, nagu ka soomlasi ja põhjapõdrakasvatajaid Lapimaalt. Too mees, kelle lugu ma kavatsen jutustada, oleks kindlasti mõistnud, mis siin toimub. Ta kirjutas maailmamajandusest palju. Kunagi läks ta siit üle jää jõe teisele kaldale. See teekond muutis maailma.

Aprillis 1917, I maailmasõja kõrghetkel, rändas Venemaa bolševike pagulusse sunnitud juht Vladimir Iljitš Lenin rongiga tagasi Venemaale. Juba enne tolle aasta lõppu sai temast uue revolutsioonilise riigi isand. Lenini ülimald saavutuseks võib pidada Karl Marxi 40 aastat varem paberile pandud ideede muutmist valitsuse ideoloogiaks. Ta lõi nõukogude süsteemi, mis valitses töörahva nimel, jaotades ümber rikkust ja toetades muidki sama radikaalseid muutusi kultuuris ja ühiskondlikes suhetes. Lenini programm pakkus tema riigi vaestele uut lootust ja väarikust, kinkides muuhulgas naistele seninähtamatu võrdõiguslikkuse. Kuid see tuli lugematute elude hinnaga, alustades kümnetest

tuhandetest mõrvadest juba Lenini eluajal. Mõned surid vaid seetõttu, et kandsid prille. Nõukogude Liidu seitsmekümne olemasoluaasta käigus kasvas süütute ohvrite arv miljoniteni. Ent samas sai leninismist selle praktilise ja sentimentaalsusest vaba võõrandamisihaga eeskuju Hiina, Vietnami, India poolsaare ja Kariibi mere revolutsiooniliste parteide jaoks. Kõik see, nii Nõukogude riik kui ka tulevane külm sõda, sai alguse tollest sõja ajal ette võetud reisist.

Lenin elas meie loo alguses Šveitsis. Tsaarivõimu kohtud olid ta pagendusse mõistnud ning bolševike juht tundis end oma uuel kodumaal turvaliselt, kuid ihkas kannatamatult näha revolutsiooni puhkemist, mida ta oli juba üle kahekümne aasta ette ennustanud. Sarnaselt paljude teiste sotsialistidega uskus temagi, et see algab kusagil Lääne-Euroopas, ent 1917. aasta esimesed kuud tõid uudiseid suurtest protestidest Venemaa pealinnas Petrogradis. Too šokk vaevu üle elatud, sai maailm teada, et tsaar on troonist loobunud. Sõda oli veel täies hoos ja läännerindel plaaniti suurt pealetungi, ent nüüd paistis kogu Vene impeeriumi tulevik üsna kahtlane. Petrogradis rahvas aga juubeldas. Nende kodumaast oli saanud vabariik, vähemalt kuni põhiseaduse vastuvõtmiseni.

Sarnaselt enamiku maapagulastest venelastega rõõmustas Lenin nende uudiste üle. Venemaa kõige sõjakama revolutsioonipartei juhina oli tema esmane prioriteet nüüd koju naasta. Kuid probleem seisnes selles, et ta oli lõksus. Ei Suurbritannia ega Prantsusmaa olnud tema reisiplaanidele kaasaaitamisest huvitatud. Nad teadsid, et tegu on vihase sõjavastasega, aga nende diplomaatiliste pingutuste siht oli veenda Venemaad (olgu see siis vabariik või mitte) sõdimist jätkama, et säiliks võidulootus. Kuna sealtkandist polnud abi loota, jäi Leninil vaid üks võimalus. Reisida rongiga läbi Saksamaa, sealt praamiga Rootsi ning põhja poole Haparandasse, kust pääseks üle piiri. Probleemiks oli eelkõige Saksamaa, mille armee oli idarindel 1914. aastast

alates maha tapnud sadu tuhandeid Vene sõdureid. Lenini dilemma näis lahendamatu. Läbi Saksamaa minek oleks riigireetmine, ent Šveitsi jäämine tähendanuks ignoreerida kutset, mida ta oli oodanud kogu elu.

Lenin valis mõistagi esimese variandi. See sai võimalikuks tänu Saksamaa ülemjuhatusse ootamatule koostööpakkumisele. Ummikusse jõudnud kaevikusõda sundis kõiki Euroopa suurjõude otsima võimalusi ka lahinguväljalt eemal. Saksamaa välisministeeriumis jõudis tilluke rühm ametnikke 1917. aasta alguseks järeldusele, et vaenlase jõudu saab õnnestada revolutsioonäride abil. Nii toetatigi mässajaid Prantsusmaa armees, relvastati iiri rahvuslasi ning unistati isegi ülestõusu ohutamisest Indias. Kui neile soovitati Leninit, said nad kähku aru, et temast võib Venemaa sõjamasina peatamisel kasu tõusta. Kui kõik läheb hästi ja Saksamaa armee suudab Suurbritanniale ja Prantsusmaale anda tõeliselt hävitava löögi, siis ei vajata tema abi kuigi kauaks.

Toredast plaanist vaimustunud sakslastest ametnikud koraldasid bolševike juhile kähku turvalise reisimisvõimaluse läbi enda riigi, nõustudes isegi Lenini palvega, et tema gruppi transportivat vagunit koheldaks sõltumatu territooriumina, mis on muust maailmast eraldatud, vältimaks nõnda süüdistusi läbikäimises vaenlase elanikkonnaga. Lisaks organiseerisid nad – kurikuulsa „Saksa kullaga“ – ka mõne tema revolutsioonilise ettevõtmise rahastamise. Britid ja prantslased teadsid sellest reisisist ning kuigi fakte polnud lihtne kuulujuttudest eristada, andis Lenini reputatsioon neile põhjust ärevust tunda. Mõned leidsid isegi, et ta tuleb peatada, näiteks Põhja-Rootsi metsades. Ent kui see aeg kätte jõudis, polnud keegi valmis vastutust enda peale võtma ja otsustavat lasku tegema.

See lugu võinuks pärineda John Buchani sulest. Buchan oligi vaid mõni kuu varem avaldanud spioonipõneviku „Greenmantle“ („Rohemantel“), mille antikangelasest kurikael samuti sõja ajal brittide ja nende liitlaste vastu sõna võttis. Rohemantli koduks

polnud küll Venemaa (Buchan otsustas Lähis-Ida kasuks), kuid loo keskmes oli eriagent, kes oli tema tabamiseks valmis rändama läbi kogu Saksamaa. „Ootasin suuri barrikaade ja okastraataedu, mille taga on kaevikud,“ kirjeldab raamatu peakangelane Richard Hannay. „Kuid sakslaste poolel polnud näha midagi peale poole tosina valvuri ... hallil põllul. Meid kõiki juhutati suurde mööblita ooteruumi, mida soojendas suur ahi. Meid viidi kahekaupa kõrvaltuppa ja kuulati üle ... Pidime end ihualasti võtma ... Toda tööd tegevad mehed olid üsna viisakad, aga väga põhjalikud.“³ Lenin pidi selle läbi tegema päriselus, nimelt Tornio tollimajas. Ning sealne väga põhjalik mees oli Briti ohvitser, kelle tegevust jälgisid skeptilised Vene piirivalvurid.

Too reis lõppes Petrogradi Soome vaksalis. Juubeldav Lenin, kes ei paistnud kaheksapäevasest retkest kuigi kurnatud olevat, kõndis läbi imetlejate ridade ja muutis Venemaa ajaloo suunda igaveseks. Bolševikud löid selle loo põhjal oma ilustatud müüdi, kuid kõige mälestusväärsem hinnang pärineb Winston Churchillilt. „Tuleb tunnistada, et meeletehetele aetud Saksamaa sõjaaegsed juhid mängisid suurtele panustele,“ leidis ta tagantjärele. „Ent siiski tuleb imetleda viisi, kuidas Venemaa kallale saadeti kõige jubedam relv. Lenin toimetati Šveitsist Venemaale plombeeritud vagunis nagu katkubatsill.“⁴

Õigupoolest polnud too vagun küll päriselt plombeeritud; ukSED olid harva lukus ning inimesed käisid sisse ja välja. Retk oli ka märksa rängem ettevõtmine, kui Churchilli sõnade põhjal arvata võiks. Venelastel võttis Saksamaa läbimine tervelt kolm päeva ning selle aja jooksul ei saanud nad isegi süüa osta, rääkimata väljas käimisest, et jalgu sirutada. Kui nad üldse magada said, pidid nad seda tegema ülerahvastatud kõvade pinkidega kupees, pea naabri rinnal, unenägudesse tungimas hallitanud leiva ja sokkide hais. Võrdlus batsilliga tuleb mulle aga tuttav ette. Just nagu I maailmasõjaga kaasnesid mõned erakordsed intriigid, on ka minu eluajal ette tulnud sääraseid globaalseid mänge,

olgu need siis diplomaatilised, majanduslikud või militaarsed.

Üle kogu maakera leidub tänapäevalgi peaaegu sama palju ebastabiilsust nagu Lenini päevil ning tollasest veidi erinevad suurvõimud pingutavad ikka selle nimel, et tipus püsida. Üks nende kasutatud tehnikaid on regionaalsed konfliktid, sest kui otsene sõjaline sekkumine maksab liiga palju, on kasulikum aidata ja rahastada kohalikke mässajaid, kellest mõned on juba kohapeal, aga teised on vaja esmalt sinna saata, just nagu tehti Leniniga. Ma mõtlen Lõuna-Ameerikale 1980. aastatel või kõigile räpastele sõdadele, mis on tollest ajast toimunud Kesk-Aasias. Praegused konfliktid araabia maades panevad olgu väristama. Lenini rong pole seotud vaid Nõukogude süsteemi ajalooga. Osaliselt on see mõistujutt suurvõimude intriigidest, mille puhul kehtib reegel: suurvõimud astuvad üldjuhul ekslike samme.

Ma teadsin, et too rongireis tuleb mul endal ette võtta. Ükski reis ei seostu pelgalt paikade, läbitud vahemaa ja ajastutega, on asju, mida tuleb näha oma silmaga. Esmalt tuli kindlaks teha, kas marsruut vastab tõele. Ajaloolased on välja käinud mitmeid kirjeldusi, kuid seni pole ma veel näinud Lenini tegelikku teekonda kujutavat kaarti. Enamik eksperte saadab ta põhja poole mööda raudteeliini, mida polnud 1917. aastaks veel ehitatud, ning vähemalt üks raamat – korduvalt trükitud klassik – paneb teekonna kirjeldamisel rohkem kui 1600 kilomeetri jagu mööda.⁵ Täpne marsruut pole kõigest detail. Siin on suur vahe, kas minna laevaga üle Läänemere või rühkida läbi Lapimaa lume. Kõndida pimedas läbi üksildase metsa, nägemata ühtegi teerada, on kahtlemata märksa tõsisem katsumus, kui tossutada aurulaeval ühest rannikulinnast teise.

Kuigi paks ja kaunilt värvilise kaanega, pole Bradshaw' 1913. aastal ilmunud „Mandri-Euroopa raudteede teejuht“ meile kuigi kasulik teos. Sõjaaja rongigraafikud muutusid nädalast nädalasse

ning uusi liine rajati veel 1916. aastalgi. Jätsin Bradshaw' riilisse tolmu koguma ning varustasin end arhiividest kogutud sõidugraafikutega 1917. aastast, Lenini 55-köitelisest „Kogutud teostest“ väljakirjutatud märkmete ja suure kaardiga. Lisaks märkmikule ja pliiatsile leidis mu ranitsas tilluke digitaalne helisalvesti. Kui seda nüüd oma laua taga kuulan, tulvavad sealt Euroopa rännuhelid: mitmekeelne koor, tänavate liiklusring, mootorid, valjuhääldid, pidurid ja sisinal sulguvad ukseid. Kui oleksin hoidnud salvestit käimas ka järgnevatel tundidel, leiduks seal tundide kaupa jutuaajamisi: tasased, igavust tundvad, usaldavad, uhkustavad hääled, mis kostavad siiski harva selgelt üle rongirataste rahustava taustamüra.

Plaanisin liikuda Leniniga samas tempos ja järgida tema marsruuti võimalikult täpselt. Tahtsin Zürichist lahkuda 9. aprillil ning jõuda Peterburi kaheksa päeva hiljem, läbinuna rohkem kui 3000 kilomeetrit. Isegi Euroopa kiirrongide ajastul näis ees ootavat rutaka tempoga rännak, kuid Lenin oli kannatamatu ning ma otsustasin sellega leppida. Kuigi iga ümberistumine tuli sooritada kaelamurdva kiirusega, õnnestus mul nautida ka lõputuna mõjuvaid tunde mittemidagitegemist, nagu Leninilgi, kui sai jälgida vaid aegamisi muutuvat maastikku akna taga. Sada aastat on möödunud ajast, mil see suur venelane tolle tee läbis. Tema nähtud Saksa väikelinnad, mis asusid tollal ridamisi nagu puulelud, on nüüd piiratud kõrgetest elamukvartalitest ja kiirteedest. Linnastuv maastik ümbritseb vanu kvartaleid kilomeetrite kaupa. Kõige suurem erinevus on aga igasuguse ohutunde puudumine. Kui mu rong sõitis Šveitsist Saksamaale, ei teinud see piiril isegi peatust, aga Lenini ajal sagisid kõikjal relvastatud sõdurid ning teisel pool piiri võisid kergesti leida oma otsa. Minu rännak oli sujuv, kiire ja ohutu; Lenini oma, kui tema ümber möllas üleeuroopaline sõda, oli vaevarikas ja hirmutav.

Leninil võis tekkida raskusi nende külade ja linnade äratundmisega, kus peatuti. Zürichis teeasumist oodates jalutasin

tollele kitsale tänavale, kus ta kunagi elas. Järve poole kõndides külastasin kohvikuid, kus vene pagulastel oli siis kombeks kohtuda. Tollal oli see vaene linnaosa, aga nüüd, kui kõndisin lähedalasuvasse raamatukokku, kus Leninile meeldis töötada, möödusin paljudest poeketest, kus ainsaks kõhedusttekitavaks vaatepildiks olid hinnasildid käsitööna valminud kingade ja importvärvide juures. Töölisklass oli siit kadunud; vabrikud kinni pandud. Uhke Baur au Lac, linna kõige luksuslikum hotell, on üks vähestest hoonetest, mis näeb välja enam-vähem samasugune nagu siis, kui Parvus, too vahetalitaja, kes toimetas Leninile Saksamaalt raha, peatus selle sviidis 1915. aastal. Sajand hiljem vastab siinne elu täpselt rikkama rahva soovidele.

Selle peale mõeldes oli mul hea meel, kui avastasin ettevõtluse, mis oli kõik need aastad üle elanud. Ülimoodsate Saksa rongidega reisides olin selle ära unustanud, ent mereteel Sassnitzi ja Rootsisis asuva Trelleborgi sadama vahel oli sajandeid salakaubavedajate meelismarsruut. Ajaks, kui oma ratastel kohvri metalluste vahelt läbi sain, olid praamiistmed, sirge seljatoega nagu presbüteri kirikus, juba täis perekondi ja sülearvutitega mehi, kuid laevabaar oma plastpalmide ja siniste kušettidega meenukas pigem Tiranat või Bukaresti, eriti veel siis, kui kõik karjuma pistsid. Viibisime veel Sassnitzi sadamas, kui too hirmus vandumine algas. Tähelepanu keskmes oli ratastel alusele asetatud koletu suur plastpakendis õllekast, kogukas nagu mõni restorani külmkapp, mida paar meest püüdsid trepist üles tõsta. Mindki vaevas viimase rongireisi järel janu, rääkimata väsimusest, seega oli mu esimene reaktsioon järgneda sellele lähimasse baari, aga kui kohale kärutati juba kümnes ja peagi ka kahekümnes kast, kõik täis Saksa õllepurke, sain aru, et siin käib suuremõotmeline maksuvaba alkoholivedu. Too salakaup – presendiga kaetud ning nõõridega kinnitatud – tekitas reisijate ümber müürid, kui nad kaarte tagusid ja telefone näppisid.

Needsalakaubavedajad – mõistagi tavalised ärimehed – jätkasid

traditsiooni, millel on silmapaistev ajalugu. Nende eelkäijad hoidsid seda kaubaveoliini käigus kogu I maailmasõja ajal, toimetades vahel edasi ka meditsiinivarustust ning nähtamatu tindiga kirjapandud salasõnumeid. Too praegune seltskond andis märku ka ajaloo iroonilistest keerdkäikudest, sest need väikesed õllemagnaadid pärinesid ühiskonnast, kus kommunistlik režiim oli kunagi eraettevõtluse keelustanud. Hiljutised muutused selletavad ka, miks paljud Lenini kaasmaalased ei pea teda enam eriliseks eeskujuks. Jah, ta on küll ära balsameeritud nagu kuminukk, tema aju on põhjalikult uuritud, kuid keegi ei armasta teda enam; surnukeha on säilitatud, aga tal pole nende südames enam kohta. Kõige hullem on tema reputatsioon paikades, kus nõukogude võim suruti rahvale jõuga peale. Lääne-Ukrainas vihatakse tema ideid nõnda, et kui Maidani protestijad võtsid 2014. aastal ühekorraga maha tosinaid Lenini kujusid, leiutati selle jaoks oma sõna: „Leninapad“.

Selgus, et üks mu kaasreisijatest on pärit Sofiast. Kui õllekastidest seinte vahel juttu ajasime, meenutas too naine kommunismi Bulgaarias, laksutades keelt vastu hammasteta igemeid. Teda üllatas, et mina ei veagi kaupa. Kui ma oleks talle veel kõnelnud Lenini teekonna järgimisest, pidanuks ta mind ilmselt poolearuliseks. Too surnud mees sümboliseerib tema kodumaa taolistes riikides korrupsiooni, eluraskuste, valede ja võimu kuritarvitamise aega – nõnda mädanenud süsteemi, et selle fossiilina kirjeldamine oleks veel liiga leebe. Kuid ma teadsin, et kunagi oli see vägagi elus. Nagu fossiilide jahtijad kõikjal, unistasin minagi minna tagasi sellesse maailma, kus too veel elas ja hingas.

Kui ma kuue päeva eest Zürichist lahkusin, oli seal kevad. Tornio lumetuisus on aga tapvalt külm. Siinne vaksal, veel üks jäänuk I maailmasõjast, on telliskivihoone, mis seisab nüüd hüljatuna jõekaldal. Teisel pool jõge asub Haparanda vaksal (mitte küll täpselt Tornio oma vastas, sest sellega ei tahetud riskida), mis

on veel uhkem hoone, kuid mõlemad on nüüd tühjad ja juba aastaid reisijatele suletud. Linnast Haparanda vaksalisse jõudmiseks tuli mul mööduda kohalikust vanglast. Soome poolel on kenam, vähemalt täna, ning siin ei jää muljet, et oled minemas keelatud paika. Vaksalil on mälestustahvel Lenini kuulsa reisi auks; see on ainus, mida Haparanda-Tornio kaksiklinnas märkasid. Ilmselt avaldasid venelased omal ajal survet, et soomlased selle sinna asetaksid. Kui 1960. aastatel tähistati viiekümne aasta möödumist proletariaadi diktatuuri sünnist, üritasid Venemaa diplomaadid Euroopas veenda oma võõrustajaid asetama mõnd metalltahvlit igasse paika, kust Lenin läbi läks.

Mälestusmärkidega on see häda, et inimesed ei märka neid enam. Kahe päeva eest üritasin üles leida vasktahvlikest Malmö Savoy hotellis. Lenin õhtustas seal koos oma näljaste seltsimeestega, kui nad olid praamiga Saksamaalt saabunud, ning olin lugenud, et söögisaal on väga ilus ning hotelli hea teenindus kuulus. Ent uksehoidjas tekitas mu palve hämmastust. „Lenin?“ küsis ta viimaks. „Kas mõtlete John Lennonit?“ Selgus siiski, et saali teises seinas leidub mälestustahvel, aga kui seda nägin, mõistsin ühtlasi, miks Lenini nimi tolele noorele naisele ei meenunud (kuigi üllatuslikult selgus, et ta ise on Venemaalt pärit). Suurem osa vasktahvlist on kenasti läikima nühitud, kuid mitte too osa, kus on kirjas Lenini nimi, ning temast suuremad staarid – Judy Garland ja Brigitte Bardot, Abba ja Henning Mankell – jätaavad ta varju.

Üks mees Stockholmis vähemalt teadis Leninit. Mul oli selles linnas aega vaid üks päev (nagu Leninilgi) ning mitmed inimesed küsisid, miks ma lahkumisega kiirustan. „Sa jälitad Leninit?“ imestas poepidaja. „Kas sa ei tea, et oled sada aastat hiljaks jäänud!“ Me mõlemad naersime, kuid tegelikult oligi selles asja mõte. Ma polnud seal vaid selleks, et toda vana lugu uuesti üle jutustada. Venemaa arhiividest võis ju välja ilmuda uusi detaile, kuid tahtsin teha midagi rohkemat, kui täita lünki

ajaloos. Reisisin rongiga, et teha läbi sajandivanune teekond, kuid kirjutan seda raamatut just seetõttu, et nüüd elame me täiesti teistsuguses maailmas.

Külm sõda piiras meie kõigi kujutlusvõimet. Kõik keskendus kahe pooluse ümber – poolt või vastu, parem- või vasakpoolne – ning viimaks kadus ajaloost kogu senine värv. Paljud meist eelistasid raamatuid, mis kõnelesid Romanovitest ja ilusatest printsessidest valgetes kleitides. Aga kui mõtlesin Euroopale aastal 1917 ning üritasin seal ette kujutada Leninit, nägin muudkui peegeldusi ajast, kus elame praegu. Lenini pärandit peetakse sageli millekski abstraktseks, tekstide ja kõnede ning muude ametlike asjade nimekirjaks. Kõigi nende kirjutiste taak teeb keeruliseks näha selle taga midagi elavat, mis puudutaks ka meie maailma hiljutisi sündmusi. Kuid neistki võib koostada pika nimekirja, kuhu kuuluvad globaalne võimu ümberjaotumine, spionaaž ja muud räpased trikid, fanatism ja mitmed keeruka taustaga ülestõusud.

Vanad raamatud jutustavad toda lugu nõnda, nagu neile aegadele kombeks. Edmund Wilson kasutas 1940. aastal Lenini Soome vaksalis lõppenud reisi võimalusena kirjutada sotsialismist, näinud kümneid aastaid vaeva, et luua klassikaline lugu pettumusega lõppenud lootustest.⁶ Alan Moorehead avaldas 1950. aastatel erapooletuma teose, mida osaliselt rahastas ajakiri Life, soovides uurida, kas lugu Leninile antud Saksa kullast vastab tõele.⁷ Michael Pearson käis 1970. aastatel tolle loo uuesti üle, seekord dramaatilisemas võtmes.⁸ Tema kirjutas huvitavalt Saksa rongidest ja Inglise kõlakatest, kuid poliitikas on ta nõrgem ja katsub selliseid teemasid pigem vältida. Poliitikast huvitatul tasub lugeda pigem sotsialist Marcel Liebmani, kelle jaoks Lenini lugu (nagu ka Lenini looming tervikuna) oli „üks kõige eredamaid tõrvikuid, mille valgusel vaadelda tänapäevaseid poliitnähtusi“.⁹ Liebmani vaated tunduvad vanamoodsad ajal, mil sisuliselt keegi ei otsi enam Lenini töödest valgustust.